

ՀՈԲԵԼՅԱՆԱԿԱՆ

ԱՎԵՏԻՔ (ԱՎԻԿ) ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ – 80

ԱՎԵՏԻՔ (ԱՎԻԿ) ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ՝ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԱԳԵՏԸ

Ճանաչված ու սիրված գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, արձակագիր, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Գյումրիի պատվավոր քաղաքացի, ՀԳՄ անդամ, ՌԴ Պուշկինի անվան պետական և Ռուսաստանի Դաշնության ու Հայաստանի Հանրապետության մի շարք մեդալների, մրցանակների դափնեկիր **Ավիկ Բսահակյանը** 80 տարեկան է։ Նրա ավելի քան կեսդարյա նվիրումը ժողովրդին ու հայրենիքին հազեցած է եղել գիտական-կազմակերպչական, գրական-ստեղծագործական, գրականագիտական, մանկավարժական անխնայ գործունեությամբ։

Տարբեր տարիների նա վարել է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրենի, Հայաստանի Ե. Զարենցի անվան գրականության և արվեստի պետական թանգարանի տնօրենի, Հայագիտական հետազոտությունների ֆինանսավորման համահայկական հիմնադրամի գործադիր տնօրենի պատասխանատու պաշտոնները։ Դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում, «Հրաչյա Աճառյան» համալսարանում։ Մասնակցել է մի շարք հանրապետական ու միջազգային հեղինակավոր գիտաժողովների, դասախոսությունների շարքով հանդես է եկել Մոսկովի, Լոս Անջելեսի և այլ համալսարաններում։ Գրել է բազմաթիվ գրականագիտական ուսումնասիրություններ, որոնք տպագրվել են Երևանում, Մոսկվայում, Թբիլիսիում, Բեյրութում, Վենետիկում, Փարիզում, Լոս Անջելեսում։ Այդ բոլոր ասպարեզներում նա իրեն դրսևորել է որպես հմուտ մասնագետ, կազմակերպիչ, հայրենասեր ու պետականամետ գործիչ, ազնիվ քաղաքացի ու սրտացավ ընկեր։

Այդ ամենով հանդերձ՝ Ավիկ Բսահակյանի գիտական գործունեության առանցքը տասնամյակների ընթացքում եղել է **խսահակյանագիտությունը**։ Մանկությունից մինչև պատանության հասակը պապի՝ հայ գրականության մեծերից մեկի՝ Վարպետի, կողքին լինելու, նրա հոգևոր ու մտավոր բարերար ազդեցությունը կրելու հանգամանքը որոշակիորեն կազմավորել ու ձևավորել է նրա ներաշխարհի հարստությունը, զգացմունքների նրբությունը, մտքի սրությունն ու ճկունությունը՝ որոշակիորեն այն ուղղորդելով դեպի օբյեկտիվ գիտականություն։

Տարիներ շարունակ Գրականության ինստիտուտում գլխավորելով տեքստաբանության բաժինը, ապա՝ 2015 թ.-ից հետո, որպես տնօրենի

խորհրդական, Ավիկ Բսահակյանը զուգահեռաբար զբաղվել և զբաղվում է հայ դասականների՝ Ավետիք Բսահակյանի, Լևոն Շանթի, Նիկոլ Աղբալյանի, երկերի գիտական բնագրերի ակադեմիական հրատարակությամբ: 2000 թվականից նա ղեկավարում է Ավետիք Բսահակյանի Երկերի լիակատար ակադեմիական հրատարակության (14 հատորով) գիտական խումբը: Մինչ այդ՝ 1973-1979 թթ. հրատարակված վեց հատորներն ակնհայտորեն չէին ներկայացնում Վարպետի ստեղծագործական վաստակի ամբողջությունը: Հետևապես, չնայած դասական և ժամանակակից մի շարք գրականագետների (Պ. Մակինցյան, Հ. Օշական, Ա. Չոպանյան, Ա. Ինճիկյան, Գ. Հովնան, Լ. Մկրտչյան, Էդ. Ջրբաշյան Ս. Սարինյան և այլք) ուսումնասիրություններին և հրապարակումներին, բաց էր մնում նաև Ավետիք Բսահակյանի կյանքի և ստեղծագործության համակողմանի հետազոտման խնդիրը: Այսօր արդեն կարող ենք հավաստել, որ Ավիկ Բսահակյանի ջանքերի շնորհիվ այդ բացը հիմնականում լրացվել է. 2003 – 2022 թթ., նրա ընդհանուր խմբագրությամբ և ղեկավարությամբ, լույս են տեսել Վարպետի ակադեմիականի 12 հատորները: Դրանցում մանրամասնորեն ներկայացված է Ավետիք Բսահակյանի ոչ միայն բազմաժանր ստեղծագործությունը՝ բանաստեղծություններ, պոեմներ, պատմվածքներ, մանրապատումներ, վեպ, գրառումներ, հրապարակախոսական հոդվածներ, աֆորիզմներ, օրագրեր և այլն, այլև առանձին գործերի տարբերակները, հատվածներն ու պատառիկները, անտիպները՝ մանրամասն ծանոթագրություններով ու առաջաբան–վերջաբաններով: Հսկայական այդ աշխատանքն իրականացնելու համար Ավիկ Բսահակյանն օգտագործել է հրապարակում եղած հետազոտությունները, գիտական շրջանառության մեջ է դրել Հայաստանի և արտերկրի պետական և այլ, այդ թվում՝ հենց Բսահակյանների ընտանիքի արխիվներից պեղած բազմաթիվ նյութեր: Նշենք նաև, որ կատարված աշխատանքների շնորհիվ, Ավիկ Բսահակյանի հավաստմամբ, Վարպետի ակադեմիականի 14 հատորները կարող են ավելանալ՝ հասնելով 18-ի: Բանն այն է, որ 2022 թ. հրատարակված VIII հատորի կապակցությամբ «Առավոտ»-ի թղթակցի հետ զրույցում նա նշել է, որ այդ հատորում տպագրվածը «Վարպետի նշանավոր «Ուստա Կարո» վեպի երկրորդ տարբերակն է: Ընդհանրապես, այս վեպը Վարպետը չի ավարտել, որովհետև նրա կյանքի ընթացքում Հայկական հարցը իր ակնկալած ավարտը չունեցավ: (...) Կարճ ասած՝ սա դարձավ իր կյանքի վեպը»: Եվ ապա ավելացրել. «Վեպն ամբողջությամբ կտպագրվի չորս հատորով: Եթե ժամանակին ծրագրել էինք Բսահակյանի ակադեմիականի երկերի լիակատար ժողովածուն 14 հատորով հրատարակել, հիմա կստացվի 18: Իսկ երբ այն ավար-

տենք, ընթերցողը կունենա ամբողջական պատկերացում ոչ միայն վեպի, այլև մեր պատմության մասին» («Առավոտ», 28 մայիսի, 2022):

Անցյալ դարի 70-ական թվականների սկզբից սկսած՝ Ավիկ Իսահակյանը գրել է Վարպետի ստեղծագործության քննությանը նվիրված շուրջ մեկ տասնյակ մենագրություններ և ուսումնասիրություններ, 200-ից ավելի հոդվածներ և հրապարակումներ, որոնք հրատարակվել են ոչ միայն Հայաստանում, այլև մի շարք այլ երկրներում: Առաջին լուրջ աշխատությունները նվիրված էին Վարպետի ստեղծագործության համեմատաբար քիչ ուսումնասիրված գեղարվեստական արձակի քննությանը: «Ազատության կոնցեպցիան Ավետիք Իսահակյանի արձակում» (1973 թ.) թեկնածուական ատենախոսության դրույթները զարգացվել ու ամբողջացվել են 1975 թ. հրատարակված «Ավետիք Իսահակյանի արձակը» մենագրության մեջ: Այդ խնդրին գրականագետն անդրադարձել է նաև տարիներ անց՝ ակադեմիականի VI հատորի վերջաբանում: Ամբողջացնելով մինչ այդ արված վերլուծությունները՝ նա նշում է Իսահակյանի արձակի բազմաժանրությունը (պատմվածք, լեգենդ, արձակ պոեմ, հեքիաթ, առակ, գրական դիմանկար, գրույց, հուշագրություն, ճամփորդական նոթեր, աֆորիզմ, «Ուստա Կարո» վեպը...), խոհականությունը՝ որպես փիլիսոփայական մտածողության արտահայտություն, գեղագիտական արժանիքներից առանձնացնում ինքնատիպ քնարականությունը՝ ի վերջո եզրակացնելով, որ «Արձակը ուղեկցել է Իսահակյանին իր ողջ ստեղծագործական կյանքի ընթացքում և նրա պոեզիայի կողքին ունի իր ուրույն տեղը՝ որպես գրողի գեղարվեստական աշխարհի անտրոսիկի համակարգ» (Ավ. Իսահակյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. VI, էջ 827-829): Հաջորդ հիմնարար հետազոտությունը՝ «Ավետիք Իսահակյանը և ռուս գրականությունը» (1984 թ.), նա հաջողությամբ պաշտպանել է որպես դոկտորական ատենախոսություն: Աշխատության 7 գլուխներում՝ առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ դրված արխիվային, անտիպ նյութերի ու ինքնագրերի օգտագործմամբ, բացահայտվել են Ավ. Իսահակյանի և մի շարք ռուս դասականների՝ Ալ. Պուշկինի, Մ. Լերմոնտովի, Լև Տոլստոյի, Ալ. Բլոկի մտածողության ու ստեղծագործական սկզբունքների միջև եղած տիպաբանական ընդհանրությունները, ուսումնասիրվել են Վարպետի կատարած թարգմանությունները ռուսական պոեզիայից, ինչպես նաև նրա երկերը ռուսերեն, նրա գնահատականը՝ ռուս գրաքննադատական մտքի կողմից: Առանձնակի անդրադարձ է կատարված նաև այն հարցին, թե Ավ. Իսահակյանն իր հերթին ինչ ներգործություն է ունեցել XX դարի ռուսական պոեզիայի վրա: Մեկնաբանելով ընտրված թեմայի կարևորությունը՝ «Հեղինակի կողմից» առաջաբանում Ավիկ Իսահակյանը նշում է, որ «Ներկա գրքում փորձ է արվում դիտել Իսահ-

հակյանի և համաշխարհային գրականության առնչությունները սոսկ մեկ ասպեկտով՝ Իսահակյանը և ռուս գրականությունը: Քանզի մեր խոր համոզմամբ ռուս գրականությունը եղել է այն ժողովրդի գրականությունը, որի հետ կապված է եղել հայ ժողովրդի և Իսահակյանի ճակատագիրը» (էջ 5): Նույն թեմային նվիրված «Ավետիք Իսահակյանը և Ռուսաստանը» (1988) աշխատությունը գրականագետը լույս է ընծայել նաև Մոսկվայում, ռուսերեն:

Մեկ-մեկուկես տասնամյակ անց՝ նոր դարի սկզբներին, Ավիկ Իսահակյանի ուշադրությունը սևեռվում է հիմնականում Վարպետի կենսապատմի և պոեմների ուսումնասիրության վրա: 2000 թ. նա հրատարակում է «Ավետիք Իսահակյան. գիտական կենսագրություն» հիմնարար աշխատության Ա հատորը՝ Վարպետի կյանքի առաջին 25 տարիների (ծննդից մինչև 1900 թ.) ընդգրկմամբ, որտեղ, արխիվային հազվագյուտ նյութերի հրապարակմամբ, ներկայացվում են Վարպետի անհատականության ձևավորումը, սերերը, եվրոպական ուղևորությունները, ուսումնառությունը, այդ թվում՝ եվրոպական գիտական-փիլիսոփայական ազդեցությունները (Նիցշեից, Շոպենհաուերից, որոնք, սակայն, ինչպես նշում է գրականագետը, որոշիչ չեն եղել նրա մտածողության ընդհանուր համակարգի ձևավորման համար), հասարակական գործունեությունը, ազգային- ազատագրական շարժման հետ ունեցած առնչությունները (մասնավորապես, «Հայդուկի երգերը» գրելու հանգամանքները), ինչպես նաև Իսահակյանների ընտանիքի պատմության մեջ՝ ամբողջ ժողովրդի պատմությունը:

Հաջորդ՝ «Ավետիք Իսահակյանի պոեմները» (2007 թ.) մենագրության ազդագրում նշվում է, որ «...սույն գիրքը փաստորեն առաջին մենագրությունն է, որ փաստագրական և արխիվային նյութերի հիման վրա ուսումնասիրում է ամբողջությամբ Ավետիք Իսահակյանի պոեմները»: Իսկ Ավիկ Իսահակյանն իր Առաջաբանում թեմայի արժևորումը կատարում է գեղարվեստական տպավորիչ համեմատությամբ. «Եթե համեմատելու լինենք Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործությունը մի գորեղ լեռնաշղթայի հետ, ապա նրա պոեմները կլինեն այդ լեռնաշղթայի գագաթները»: Ընդ որում, ըստ նրա՝ «Այդպիսի գագաթներն Իսահակյանի պոեզիայում չորսն են. «Ալազյազի մանիներ», «Մասըսա Մանուկը», «Աբու-Լալա Մահարի», «Մասմա Մհեր», որոնք և հիմնավոր քննության են ենթարկվում աշխատության հինգ ծավալուն գլուխներում՝ յուրաքանչյուր պոեմին տրվող պատկերավոր և դիպուկ բնորոշումներով: Ըստ այդմ, «Ալազյազի մանիները» Իսահակյանի ստեղծագործության առաջին քսանամյակի բանաստեղծական աշխարհի խտացումն է, (...) քվինտեսենցիան նրա քնարերգության», «Մասըսա Մանուկը»՝ գորեղ, Մասնա և Զեյթունի բարձունքներից իջնող տարերային հեղեղ՝ իր հետ բերող ազգային մարտակոչի անհրաժեշ-

տության պատգամը», որն «ապացուցեց, որ Իսահակյանը նաև էպիկական բնույթի բանաստեղծ է, մասշտաբային պաննո – կտավների վարպետ», «Մասմա Մհերի»՝ «Հայ բանահյուսության ու դիցապատումի ամենախորհրդավոր և «ծածկագրված» հերոսը (...) պոեմում արտահայտում է հայի ճակատագրի տրամաբանությունը: Եթե Մասքսա Մանուկը ազգային-ազատագրական պայքարի, զինամարտի հերոսն է, ապա Մասմա Մհերը նաև սոցիալական պայքարի հերոսն է...»: Պոեմների շարքում, իհարկե, իր ուրույն և բացառիկ տեղն ունի «Աբու – Լալա Մահարին», որը բնորոշվում է որպես «բանաստեղծի մտքի ճախրանքի վերին սահմանը, 10 դար անց մի հանճարեղ փորձ մոտենալ, ձայնակցել նարեկացիական «Մատյան ողբերգությանը»: Ահա թե ինչու, ըստ գրականագետի, «Կարելի է ասել, որ Իսահակյանը հենց իր «Աբու–Լալա Մահարին» է, ինչպես և «Աբու–Լալա Մահարին» հենց ինքը Իսահակյանն է»: Վերջապես, «Այս պոետական բարձունքների կողքին իր տեղն է փորձում գրավել Իսահակյանի «Իմ կարավանը»՝ խոհափիլիսոփայական տարրերով հագեցած, հայոց անցյալի փառքը վկայակոչող հակիրճ պոեմը»: Նշենք նաև, որ մինչ այս ամբողջական ուսումնասիրությունը՝ 2005 և 2006 թթ., Ավիկ Իսահակյանը Վարպետի արխիվից հրատարակել էր «Մասքսա Մանուկը» և «Իմ կարավանը»՝ ընթերցող հանրությանը քիչ հայտնի պոեմները, որով և Վարպետի ակադեմիականի 4-րդ հատորում արդեն բոլոր պոեմները ներկայացվել են գիտական պատշաճ մակարդակով:

Ավիկ Իսահակյանի գիտական ձեռքբերումներից են նաև տարբեր հրատարակությունների (այդ թվում՝ հոր՝ Վարպետի որդու՝ Վիգեն Իսահակյանի 2000 թ. լույս տեսած «Հայրս» հատորի) համար նրա հեղինակած բազմաթիվ առաջաբանները, նամակների և այլ վավերագրերի արխիվային հրապարակումները՝ մամուլում կամ առանձին հատորներով, ինչպես նաև վերջին տասնամյակում հրատարակած գեղարվեստական-հուշագրական՝ «Երևանը երագում և արթմնի. երկու դարի միջև» (2014 թ.), «Մա է իմ ընտրությունը» (2021 թ.), «Սևանա կղզի...» (2022 թ.) երկերը, որոնք ունեն ճանաչողական արժեք և ընթերցվում են մեծ հետաքրքրությամբ:

Շնորհավորելով բազմավաստակ գրականագետ-իսահակյանագետ, գիտական կյանքի հմուտ կազմակերպիչ, շնորհալի գրող և մանկավարժ Ավիկ Իսահակյանին նշանակալից հոբելյանի կապակցությամբ՝ մաղթում ենք նրան քաջառողջություն, անսպառ եռանդ ու անմնացորդ նվիրում՝ սիրած ասպարեզներում նորանոր հաջողությունների ձեռքբերման հավատով:

բ.գ.դ. ՊԵՏՐՈՍ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ